

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI

Sempozyumlar / Paneller 3

Günümüz
Dünyasında
MÜSLÜMAN
D Z I N l ||| K ! a R

III. KUTLU DOĞUM İLMÎ TOPLANTISI

İstanbul 1998

Başkan

Doç. Dr. Azmi Özcan

Genel Sekreter

Süleyman N. Akçeşme

Bağlarbaşı, Gümüşyolu caddesi 40 Üsküdar 81200 İstanbul/TÜRKİYE

Tel: (0216) 474 08 50 pbx Faks: (0216) 334 95 88 - 474 08 74

Elektronik posta: tdvisam@superonline.com

İSAM Başkanlığı'nın 23.02.1999 gün ve B-04-05-01/152-0527
ve Mütevelli Heyeti'nin 04.03.1999 gün ve 932/3 sayılı kararı ile basılmıştır.

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir

KAFKASYA ve İÇ RUSYA I

İbrahim Maraş

Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

I. İç Rusya Müslümanlarının Kısa Tarihi

İç Rusya denildiğinde İdil (Volga) ve Çulman (Kama) nehirleri ile Oka nehri ve Ural dağları civarında yaşayan müslüman Türkler akla gelmektedir. Bu bölgede Türkler'in milâdî ilk asırlardan itibaren yaşadığı bilinmekle beraber bu dönemlere ait bilgiler yok denecek kadar azdır.¹ Türkler'in bölgede hâkim bir kuvvet olarak oldukça medenî bir hayat yaşadıkları tarihî kaynaklarda zikredilirken² Büyük Bulgarya Devleti ve Hazarlar'ın bu dönemlere damgasını vurmuş iki Türk devleti olduğu belirtilmektedir³. Esas olarak bölgede VII-VIII. asırlarda devlet kurmuş olan İdil-Bulgar Hanlığı ise bunlar içinde en dikkati çekendir.

İdil-Bulgar Devleti Hazarlar'a bağlı olmasına rağmen daha çok bağımsız bir devlet konumunda varlığını sürdürmüş ve 922'de de Almus (Almas) Han döneminde İslâm'ı resmen kabul etmiştir.⁴ İlk İslâm fetihleriyle birlikte bölgeye gelen tüccar, sanatkâr ve din âlimlerinin çabalarıyla İslâm'ın yoğun bir şekilde girdiği bölgede, 922 tarihinden çok önceleri müslümanlığı kabul edenlerin bulunduğu da bilinmektedir.⁵ İlk Türk-İslâm devleti olarak da son zamanlarda kabul gören İdil-Bulgar Hanlığı XIII. asırda Moğol-Tatar istilâsına uğramış ve bölgede kurulan Altın Orda'nın hâkimiyetine girmiştir.

Altın Orda Devleti'nin gerek idarî yapısında, gerek ordusunda Moğol-Tatar unsurun yanında Kıpçak-Türk unsurunun hâkim olması ve hatta devletin Türkçe'yi resmî dil olarak kullanması bu bölgede yoğun bir Türk nüfu-

1 Zeki Velidi Togan, *Türk ve Tatar Tarihi*, Kazan 1912, s. 76.

2 Bk. A. Aziz (Ubeydullah Aziz), *Tatar Tarihi*, Moskova 1925; Şehâbeddin-i Mercânî, *Müstefâdû'l-ahbâr*, Kazan 1985.

3 Nesimi Yazıcı, "İlk Türk-İslâm Devleti; İtil (Volga) Bulgar Hanlığı (VII-XV. y.y.)", *Diyanet: İlmî Dergi*, XXIX/1, Ankara, Ocak-Mart 1993, s. 58-61.

4 Mercânî, *a.g.e.*, I, 10-11; N. Yazıcı, *a.g.m.*, s. 61-62.

5 Mercânî, *a.g.e.*, I, 10-13.

sunun yerleşmesine sebep olmuştur.⁶ Daha önceleri bölge halkının kullandığı Bulgar ismi, yerini komşuları Ruslar'ın da kullanışı ile "Tatar" ismine bıraktı. Her ne kadar Ruslar ve Avrupalılar'ca olumsuz bir anlamda kullanılsa da "Tatar" ismi bir süre sonra bölge halkı için günümüze kadar kullanılageldi.

Altın Orda'nın XV. asırda çökmesiyle bölgede çeşitli hanlıklar kurulmuştur (Kazan, Astrahan veya Ejderhan, Kasım, Sibir ve Nogay hanlıkları). Bunlar arasında, belki de en önemli yeri işgal eden Kazan Hanlığı (1437-1556) kısa süren tarihine rağmen yoğun bir kültür hayatına sahne olmuştur.⁷ Ancak giderek güçlenen Rusya, siyasî istikrarsızlıklar içinde bocalayan Kazan Hanlığı'nı 1487 yılından itibaren kontrol altına almış ve kendi muvafakat ettikleri kişileri başa geçirmiştir. Ekim 1552'de Korkuç İvan'ın başında olduğu Rus ordusunun Kazan'ı ele geçirmesiyle tamamıyla yıkılmıştır. Kazan Türkleri'nin küçük isyanları 1556'ya kadar sürmüşse de bunların hiçbirinden netice alınamamıştır.⁸

Ruslar'ın Kazan'ı ele geçirmesi bölgedeki Türkler'in hazin tarihinin başlangıcı olmuştur. Günümüze kadar gelen bu süreçte Türkler baskılara, katliamlara, tehcirlere ve hatta din değiştirmeye mâruz bırakılmışlardır. Kazan'la birlikte bütün bölgeyi hâkimiyetlerine almaya başlayan Ruslar, ele geçirdikleri bölgelerde Ruslaştırma ve hıristiyanlaştırma faaliyeti yürütmüşlerdir. Şehirlerde yaşayan Türkler'in, başta Kazan olmak üzere, Hıristiyanlığı kabul etmemeleri halinde şehir dışına verimsiz arazilere göç ettirilmeleri, boşalan yerlere de Ruslar'ın ve diğer hıristiyan Fin asıllı grupların yerleşmeleri sağlanmıştır. Mektep ve medreseleri, camileri tamamıyla yıkılan ve yeniden yapmaları da yasaklanan bölge halkı varoşlarda (bistelerde) yaşamak zorunda kalmış, malları ve mülkleri ellerinden alınmıştır. 1555'te Kazan'da Ortodoks (Pravoslavie) Başpiskoposluğu'nu kuran Korkuç İvan, Guri isimindeki bir piskoposu buraya tayin etmiştir. Bu tarih aynı zamanda müslümanlara yönelik "cebrî misyonerlik" tarihinin de başlangıcı olmuştur. II. Katerina (1762-1769) dönemine kadar devam eden cebrî misyonerlik, müslüman Türkler'in zaman zaman isyanlarına sebep olmuş ve bu yüzden de pek başarı gösterememiştir. II. Katerina, bu durumu görmüş olacak ki, yeni bir misyonerlik stratejisinin ilk adımlarını atmış ve önce dönemin en şiddetli misyoneri Luka Kanaşeviç'i görevden almış, sonra da 1788 fermanıyla Orenburg Muhammedî Ruhanî İdaresi'ni 1789'da Ufa'da kurdurtmuştur. Söz konusu fermanla bazı büyük şehirlerde cami ve medrese yapılmasına da izin verilmiştir. Bu suretle müslümanlar, kendi dinî teşkilâtları bünyesinde, Ruslar'ın seçtiği bir müftüyle, yine hükümetten izin alarak imamlar, mollalar, kadılar ve muallimler yetiştirmeye başlamışlardır. Bölge halkı tarafından "Diniyye Nezâreti" veya "Mahkeme-i Şer'iyye" olarak adlandırılan bu teşkilâtın kurul-

6 A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948, s. 63-87.

7 A. Aziz, *a.g.e.*, s. 103-124.

8 Ayrıntılı bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı (1437-1556)", *DTCF Dergisi*, XII/3-4, Ankara 1954, s. 234-280; Z. V. Togan, *Türk ve Tatar Tarihi*, s. 194-263.

masındaki esas gaye müslümanları tek kolda toplayıp kontrol etme imkânını kolaylaştırmak ve ehliyetsiz din adamları tayin etmek suretiyle halkın din adamlarına olan güvenini sarsmak olmuştur. Esasında bir başka amaç daha güdülmüştür ki, o da Osmanlı'nın Rusya müslümanlarına olan dinî ve siyasi tesirini ortadan kaldırmaktır. Bu ve benzeri gayelerle "planlı misyonerlik" dönemini başlatan I. Katerina'dan hemen sonra bir adım daha atılmış ve 1798'de Kazan'da, İslâm'ı iyi tanıyan misyonerler yetiştirmek üzere, Dinî Akademi açılmıştır. Bu akademi ile birlikte İslâm dinini öğrenen uzmanların konularında Rusça ve bazen Tatarca kitaplar yazarak hem halkın inançlarını tahrife çalışmışlar, hem de Hıristiyanlık propagandası yapmışlardır. II. Katerina'nın başlattığı planlı misyonerlik faaliyeti daha sonraki yıllarda kısmen devam etmişse de zaman zaman cebri uygulamalar da görülmüştür. XIX. yüzyılın sonlarındaki misyonerlik hareketine damgasını vuran Hıristiyan Tatarlar'ından Vasili Timofeyef ile Kazan'da Dinî Akademi'de yetişmiş ve Kahire'de öğrenim görmüş Nikolay İlminsky, Hıristiyanlığı Tatarlar arasında, Tatarca'yı kullanarak yaymaya çalışmışlar ve Rus-Tatar mekteplerinin açılmasını sağlamışlardır. Ancak İlminsky'nin projeleri de pek etkili olamamıştır.⁹

Yüzyıllar süren Rus misyonerliği İdil-Ural bölgesindeki müslümanları sindirememiş, 1917'ye kadar gelen baskı ve zulümler neticesinde kendilerine "Kreşin" adı verilen küçük bir Hıristiyanlaştırılmış Tatar topluluğu ortaya çıkmıştır. Bunların bir çoğu da baskı ve zulme mâruz kaldıklarından veyahut mallarının ellerinden alınmasından korktuklarından Hıristiyanlığı kabul eder gözükmüşler ve gizli olarak müslümanlıklarını muhafaza etmişlerdir. Ancak az da olsa Kreşin olarak kalan ve hatta Ruslaşan Tatarlar olmuştur. Bazı dönemlerde özellikle 1905'te Rusya'da meşrutiyetin ilânı üzerine Hıristiyanlığı kabul edenlerin birçoğu müslümanlığa tekrar dönmüştür. Meselâ 1905'te 40.000¹⁰ Kreşin Tatarı'nın Müslümanlığa döndüğü bilinmektedir.

II. Katerina'nın başka amaçlarla kurduğu Diniyye Nezâreti sayesinde bir dinî teşkilât sahibi olan bölge halkı, dinî ve kültürel açıdan büyük gelişmeler göstermiştir. Ticarî alanda da Türkistan ticaretini ellerine geçiren Tatar tüccarlarının sayesinde belirli bir refaha kavuşan bölgede, tüccarların da katkısıyla, medreseler, camiler açılmaya başlamış ve büyük bir canlılık meydana gelmiştir. XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde (1905 sonrası) gazete ve dergi çıkarmaya başlayan İdil-Ural Türkleri, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında oldukça büyük simalar yetiştirmiştir: Şehâbeddin-i Mercânî (1818-1889) Hüseyin Feyizhanî (1828-1866), Mûsâ Cârullah Bigiyev (1875-

9 Kazan bölgesindeki misyonerlik faaliyetleri hakkında fazla bilgi için bk. Hasan Ata Abeşi, *Misyonerlik Hareketi Turında* (yazma eser), Kazan Devlet Üniversitesi Lobaçevski İlmî Kütüphanesi Nâdir Eserler Bölümü, No. 1059 T, Ufa 1910; A. P. Grigoryev, "Uns Bolmagan Halklarını Hıristiyanlaştırma-Çarizmin Milli Koloniyal Siyaseti" (Tatarçaya trc. R. Rahman), *İdil dergisi*, sy. 6, Kazan 1991; İ. Kreindler, *Educational Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of Ilminski's System* (doktora tezi, 1969, Kolombiya Üniversitesi); R. P. Geraci, *Window on the East: Ethnography, Orthodoxy and Russian Nationality in Kazan 1870-1914* (doktora tezi, 1995, Berkeley Kaliforniya Üniversitesi).

10 Abdürreşid İbrahim, *Çoban Yıldızı*, St. Petersburg 1907, s. 16-17.

1949), Rızaeddin Fahreddin (1858-1936), Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura (1879-1935) vb.

1917'ye kadar gelen süreçte binlerce kitap, dergi ve gazete yayımlayan İdil-Ural Türkleri 1905, 1906 ve 1917'de yapılan bütün Rusya müslümanları toplantılarına öncülük etmişler ve Rusya müslümanları ittifakı adı verilen siyasî hareketin de kurucuları arasında yer almışlardır.¹¹ İdil-Ural Türkleri 1917 Bolşevik İhtilâli'nden hemen sonra İdil-Ural Devleti'nin kurulması için Ufa'da Millî Meclis toplamışlar ve hatta temel kanunlarını bu mecliste kabul etmişlerdir. Ancak Bolşevikler'in müdahalesiyle meclis kapanmış ve bölge halkının bağımsızlık çabaları engellenmiştir. 1937'ye kadar geçen dönemde önce Latin, sonra da Kiril olmak üzere iki defa alfabeleri değişmiş ve önde gelen aydınlarının, âlimlerinin tamamına yakını öldürülmüş veya sürgün edilmiştir. Bunlardan bir kısmı da (Mûsâ Cârullah, Zeki Velidi, Yusuf Akçura, Zâkir Kadirî vb.) ülkelerinden ayrılarak başka memleketlere (özellikle de Türkiye'ye) sığınmışlardır. Bolşevikler'in korkunç zulmü karşısında bir anda dilini, dinini ve kültürünü kaybetme tehlikesiyle başbaşa kalan İdil-Ural Türkleri, 1990'lı yıllara gelinceye kadar az da olsa kültürlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Ama Bolşevik dönem, kısa sürmesine rağmen, çarlık döneminin yüzyıllar süren baskı ve zulmünden daha ağır neticeler doğurmuştur.

Bolşevik dönemde İdil-Ural bölgesindeki müslüman Türkler'in bir araya gelmesini önlemek amacıyla Tataristan, Başkırdistan ve Çuvaşistan adıyla üç sosyalist cumhuriyet kurulmuş, Tatar-Başkırtlar'ın yoğun olarak yaşadığı Orenburg, Astrahan, Samara, Penza, Çelyabinsk, Yekaterinburg, Perm gibi bölgeler ayrı birer oblast (eyalet) olarak belirlenmiştir. Bu bölgeler bölünürken hiçbirisinde müslüman Türkler'in çoğunluk olmamalarına dikkat edilmiştir.

II. Demografik Yapı

Günümüzde Tataristan'da 1.765.404 Tatar (bütün verilen rakamlar 1989'a göredir) yaşarken, Başkırdistan'da 1.120.702 Tatar, 863.808 Başkırt yaşamaktadır. Tataristan'da müslüman Tatarlar, nüfusun % 48,47'sini oluştururken (Ruslar %43,25), Başkırdistan'da % 50'sini Tatar-Başkırtlar oluşturmaktadır (Ruslar % 39, 26). Rusya Federasyonu içinde, 1989 rakamlarına göre toplam Tatar sayısı 5.522.100 iken, Başkırt sayısı 1.345.231'dir. (Hıristiyan olan Çuvaş Türkleri'nin Rusya Federasyonu içindeki sayısı 1.771.047'dir). İç Rusya'da müslümanların en yoğun yaşadıkları yerlerden biri de Moskova'dır. 800.000 civarında müslümanın yaşadığı Moskova'nın dışında Çelyabinsk eyaletinde 400.000 civarında, Perm ve Orenburg eyaletlerinde 200.000'er, Aşağı İdil'de Samara eyaletinde 150.000, Penza'da 100.000, Ulyanovsk'ta 150.000, Saratov'da ise 60.000 civarında Tatar Başkırt yaşa-

11 Bk. Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristanı* (trc. M. Emircan), Ankara 1981; Mûsâ Cârullah, *İslahat Esasları*, Petrograd 1917.

maktadır. Bunların dışında Rusya Federasyonu'nun değişik bölge ve şehirlerinde küçük gruplar halinde müslüman Tatar-Başkırtlar yaşamaktadır. Bu şehirler arasında en dikkati çekenlerden biri de 50.000 civarında müslümanın (çoğunluğu Tatar ve Başkırt) yaşadığı St. Petersburg'dur. Ayrıca Sibiryta bölgesinde (Tümen, Yekaterinburg vb.) 500.000'den fazla müslüman Tatar-Başkırt yaşamaktadır.¹²

Genel demografik yapı açısından düşündüğümüzde sadece İdil-Ural bölgesinde 6 milyon civarında Tatar-Başkırt müslüman nüfus ve 1.5 milyon civarında da hıristiyan Çuvaş Türkü mevcuttur.

İdil-Ural bölgesinin dışında Moskova'da yaşayan 800.000 kadar müslüman nüfusun yarısından fazlasını Tatar-Başkırtlar teşkil etmektedir.¹³ Nüfusun geriye kalan kesimi ise çoğunluğu Kafkas halkları olmak üzere, Orta Asya'dan ve diğer müslüman bölgelerdendir. Moskova, bugünkü siyasi başşehir olması hasebiyle, müslüman devletlerin elçiliklerinin de bulunduğu bir yer olması açısından, bu müslüman ülkelerle Rusya müslümanlarının yakın ilişkiye geçmesine yardımcı olmaktadır.

Rusya'nın eski başşehir St. Petersburg ise çarlık döneminin başşehir olduğu dönemde Moskova benzeri bir görüntü arz ediyordu. Günümüzde, çoğunluğu Tatar-Başkırt 50.000'den fazla müslümanın yaşadığı¹⁴ bu şehre müslümanların ne zaman geldiği tam olarak tesbit edilememiştir. Ancak 1871'de Petersburg'da dağınık halde yaşayan Kasım Tatarları bir mahalle kurarak Ataullah Bayezidof'u imamlığa çağırmışlar ve mahalle resmî makamlarca da onaylanarak Bayezidof imamlığa getirilmiştir. Böylece Petersburg'da ilk defa bir müslüman mahallesi oluşturulmuştu. Ernest Renan'a yazdığı müdafaaasıyla tanınan Bayezidof, Rusya'daki müslümanların ve Buhara Emîri'nin yardımlarıyla Petersburg'da bir cami yaptırmıştır. 1886'dan itibaren cami yapımı için sürekli izin isteyen Bayezidof 1906'da gerekli izni almış ve camiyi inşa ettirmişti.¹⁵ Bu tarihlerden itibaren Petersburg, müslüman entelektüel hayatının merkezi konumuna gelmişti. Bugün bir Türk şirketince Anadolu Lisesi faaliyete geçirilen (2.9.1995) Petersburg, Finlandiya'da yaşayan müslüman Tatar azınlıkla yakınlığı açısından da önemli bir şehirdir.

III. Günümüzde İç Rusya Müslümanlarının Problemleri ve Çözüm Önerileri

A) Sosyal Problemler

Bolşevik dönemde meydana getirilmeye çalışılan dinden arınmış, millî kimlikten yoksun bir cemiyet oluşturma arzusu her ne kadar tam bir başarı

13 "Bardır Birdir" (Merkezi Avrupa ve Moskova Müslümanları Müftüsü Ravil Gaynettin ile söyleşi), *Kazan Utları*, sy. 5, 1997, s. 138-147.

14 Nadir Devlet, *a.g.e.*, s. 234.

15 "Ataullah Ahund Hazretleri", *Şura*, sy. 10 (1911), s. 292-294.

gösterememişse de bu yolda büyük mesafeler katetmiştir. Ancak toplumun iliklerine kadar sinmiş olan millî ve mânevî değerlerini tamamen ortadan kaldırmak elbette mümkün olamamıştır. Bugün İdil-Ural bölgesiyle İç Rusya'nın diğer şehirlerindeki durum bize bunu bütün açıklığıyla göstermektedir. Biz bugünkü müslüman halkın ne durumda olduğunu ve ne gibi problemler içinde bocaladığını başlıklar halinde belirtmeye çalışacağız.

a) Nüfus Yoğunluğu

Bugün İdil-Ural bölgesinde 6 milyondan fazla müslüman Tatar-Başkırt Türk'ü yaşamaktadır. Ancak bunlardan Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Tatar sayısı 2 milyon, Başkırdistan'dakiler ise 1.200.000 civarındadır. Bu da göstermektedir ki, Tatarlar'ın az bir kısmı kendi cumhuriyetlerinde yaşamaktadır. Tatarlar'a oranla Başkırtlar daha toplu olarak yaşamaktalarsa da onların da önemli bir kısmı Başkırdistan dışındaki şehirlerde ve köylerde bulunmaktadır.¹⁶ Bu, elbette komünist dönemin bir uygulamasıdır. Çünkü 1917'deki İdil-Ural Devleti'nin sınırları dahilindeki toplam Tatar-Başkırt sayısı 6 milyonu geçmekte ise de bu nüfus (Tataristan ve Başkırdistan dışında) hep küçük azınlıklar olarak kendi bölgelerinde yaşamak durumunda bırakılmışlardır. Yüzyıllardır devam eden sürekli Rus göçleri neticesinde müslüman halk nüfus üstünlüğünü kaybetmiştir. Bugün en azından iki özerk cumhuriyetteki Tatar-Başkırt nüfusun gayri müslimlere, özellikle de Ruslar'a oranla biraz daha yükselmesi zaruridir. Bu, gelişmiş bir bölge olan iki cumhuriyetin göçü teşvik etmesiyle olabileceği gibi, genel nüfus artış hızının sağlıklı seyretmesine de bağlıdır. Bugün Tatarlar'ın nüfus artış oranı, Bağımsız Devletler Topluluğu genelinde Ruslar'dan (0, 56) az da olsa yüksektir (0,74); ancak Başkırtlar'ınki (0,57)¹⁷ ise hemen hemen Ruslar'la aynıdır. Bu nüfus meselesi bazı yan sosyal problemlerle de yakından ilgilidir.

b) Katnaş Nikâh (Gayri Müslimlerle Evlilik)

İç Rusya müslümanlarının, belki de, en önemli problemi diyebileceğimiz gayri müslimlerle (Ruslar'la ve Fin asıllı kavimlerle) evlilikleri ve bu evlilikten doğan çocukların nesebi ve dininin belirsizliğidir. Bugünkü halkın oran olarak ne kadarının gayri müslimlerle evlendiği kesin rakamlarla bilinmemekle beraber oldukça tehlikeli noktalara ulaştığı muhakkaktır.¹⁸ Tatar-Rus evliliği, Başkırt-Rus evliliğine oranla daha yüksektir ve Başkırt kız nüfusu Tatar kız nüfusuna oranla daha çok Ruslar'la evlenirken, Tatar erkekleri, kızlara oranla daha çok gayri müslimlerle evlenmektedir.¹⁹ Bu evliliklerin çoğu boşanmayla neticelenmekte²⁰ ve çocuklar arada kalmaktadır. Bu tür evli-

16 N. Devlet, a.g.e., s. 248.

17 N. Devlet, a.g.e., s. 175-181.

18 Hafëez Malik, "Tataristan: A Kremlin of Islam in the Russian Federation", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XVII/1 (1993), s. 8.

19 Muhammed Mirzabulatov, "Ese Millet Totkasi" (söyleşi), *Şonkar Dergisi*, sy. 5, Ufa 1994, s. 41-43; H. Malik, a.g.m., s. 17.

20 Y. Deliömeroğlu, "Tatarlar ve Tataristan", *Yeni Türkiye*, sy. 16 (1997), s. 1430-1445.

liklerden doğan çocuklar da çoğunlukla müslümanların aleyhine olarak ya dinsiz ve milliyetsiz olarak kendilerini tanımlamakta veya hıristiyan olarak yetiştirilmektedir.

İslâm'ın ve İslâm ahlâkının küçüklükten itibaren nesillere ciddi bir şekilde yerleşmesini sağlamadan ve hatta millî kimliklerini, millî kültürlerini öğretip, tarih şuurunu yerleştirmeden bu önemli problemin üstesinden gelmek mümkün değildir. Yüzyıllardır birlikte yaşayan Tatar-Başkırtlar ve Ruslar her yönden iç içe girmiş bir yaşantıya sahiptir. Elbette bunun bir anda silinmesi mümkün değildir. Öncelikle yapılacak olan mevcut gayri müslimlerle evlilikten doğan çocukların üzerine eğilmek ve onları şuurlandırmaktır. Aksi takdirde gerek kendi kültür ve inancından gerekse diğer yabancı kültür ve inanışlardan pek haberdar olmayan, millî ve dinî meselelerden bigâne "koz-mopolit" bir nesil yetişmeye devam edecektir. Bugün Tatar aydınları da millî ve dinî uyanışın önündeki en büyük engel olarak gerek gayri müslimlerle evlilikten dolayı, gerekse Bolşevik dönemin bir ürünü olarak ortaya çıkan "dinî ve millî tarafsızlık"²¹ problemini görmekte-dirler. Bugün bölgede oldukça yaygın olan bu tarafsızlık problemi, özellikle, ayrı dinlerden olan anne ve babanın çocuklarının hangi dine göre yetiştirileceğinde anlaşamamalarından doğmaktadır. Ateizm propagandası ise diğer bir önemli etkidir. Bunu önlemenin belki de ilk yolu inancın gerekliliğini yeni yetişen nesillere çeşitli yollarla aktarmaya çalışmaktır.

c) Alkoliklik ve Çocuk Ölümleri

Günümüzde iç Rusya müslümanlarının bir başka önemli problemi içki vb. kötü alışkanlıklardır. Âdeta hastalık derecesine gelen bu alışkanlık önüne geçilmesi zor bir hal almıştır. Bununla mücadele için kurulan derneklerin çabaları da pek fazla netice vermemiştir. İslâm'ın yasakladığı bu alışkanlığın özellikle yeni yetişen nesillere tesiri büyüktür. İttifak Partisi lideri Fevziye Bayramova'nın da belirttiği gibi²² bu alışkanlığın neticesi olarak çocuk ölümlerinin oranı bölgede bir hayli yükselmiştir. Bunun önüne geçmek için aile yapılarını kuvvetlendirmek ve çocuk yuvalarından itibaren ilkokullarda ve daha sonraki eğitim safhalarında ders kitaplarında bu tür kötü alışkanlıkları ve kötü sonuçlarını yoğun bir şekilde işlemek gereklidir.

B) Dinî Problemler

Bugün iç Rusya'daki müslümanlarda İslâm, bir gelenek olarak yaşamaktadır. Bolşevik idaresinin sindirmesiyle içine kapanan Türk toplumu belirli dinî uygulamalara (kurban, hac, sünnet, isim koyma vb.) sıkı sıkıya bağlanmış, bunların dışındaki İslâmî prensiplerden ve pratiklerden çoğunlukla habersiz, hatta bunlara ters olarak yaşar hale gelmiştir. Meselâ, Tata-

21 Rafael Hekimov, "Kişilik Hem Millî İdeya", *Kaya Kite Bu Tatar İçinde*, Kazan 1992, s. 61; Yahya Abdullin, "Tarihi- bizde İslam'ın Urnu Hem Hazirgi Zaman", *Tataristan Dergisi*, sy. 7-8, Kazan 1995, s. 35-38.

22 Fevziye Bayramova ile Nisan 1998'de Ankara'da yaptığımız röportajdan.

ristan ölçeğinde yapılan bir sosyolojik araştırmada araştırmacının sorularına cevap veren halkın % 43,5'i kendilerinin İslâm'a olan mensubiyetlerini çeşitli örf ve âdetlere ve dinî uygulamalara bağlayarak anlatmışlardır.²³ 1994'te yapılan bir başka ankette ise şehirli nüfusun (yirmi beş yaş ve altındaki kesiminin) % 53'ü, yirmi beş-yirmi dokuz yaş arasındaki kesiminin ise % 61'i kendisini, örf ve âdetlere bağlamak suretiyle, dindar olarak kabul etmiştir.²⁴ Görüldüğü gibi İslâm ancak görünüşte var olan bir olgudur ve günümüzde bölgede yaşanan dinî uyanış hayatın her alanına (güzel sanatlar, tiyatro, edebiyat ve müzik) yayılmış olmakla birlikte tam anlamıyla bilgili ve şuurlu bir hareket olmaktan uzaktır. Tataristan Diniye Nezâreti emki reisi Abdullah Hazret Aliyullin'in de dediği gibi; "Halk müslümanım demekten başka bir şey bilmiyor"²⁵ sözü bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Bu durumun iyileştirilmesinin, mevcut problemlerin ve ihtiyaçların tesbitiyle mümkün olacağı açıktır.

a) İmanın Temellendirilmesi

İdil-Ural'daki ve genelde iç Rusya'daki müslümanların, belki de en önemli dinî problemi Allah'a imanın tazelenmesi veya yeniden gerçek anlamıyla kalplere ve akıllara yerleştirilmesidir. Bu, ilk bakışta garip gelebilir ama karşımızda yetmiş yıllık ateist sistemde yetişmiş, pozitivist bilim anlayışıyla metafiziği tamamen dışlamış bir halk ve aydın kesim bulunmaktadır. Bu halk halen aynı sistemin ders kitapları veya diğer yayımlarla hâkim olduğu bir ortamda yaşamaktadır. İslâm ise, mevcut sistemin iflâs ettiği bir ortamda onlar için sağlam bir dayanak olarak gözükmektedir. Ama bu sağlam dayanak kalplere ve akıllara tam olarak nüfuz edemediğinden davranışlara ve yaşantıya çok fazla sirayet etmemiştir. Bu açıdan iman esaslarını, din-bilim uzlaşmasını, Allah-âlem ilişkisini anaokullarından başlayarak eğitimin bütün safhalarında, halka açık konferans ve panellerde ve özellikle de bölgede yaygın bir gelenek olan oldukça uzun cuma hutbelerinde ciddi bir şekilde anlatmak gereklidir. Televizyon ve radyo programlarının hazırlanması, gazete ve dergilerde bu tür konuların öncelikle işlenmesi de zaruridir.

Neye, niçin inandığını bilmelerini ve bunun akîl temellendirmesini yapabilmelerini sağlamak gereklidir. Dünya ve âhîret dengesini kuran, akıl ve duygu bütünlüğünü koruyan ve daha da önemlisi düalist anlayışı reddeden İslâm'ın, bu anlamıyla halka anlatılması yoğun bir ateizm kültürüyle ve maddecilikle yoğurulmuş bölge halkı için öncelikli bir ihtiyaçtır. Böyle bir İslâm anlayışı, mevcut tepkisel İslâmî anlayışın yerine bilinçli ve seviyeli bir İslâmî anlayışı getirecektir.

23 Refik Muhammetşin, "Tatar Cemiyetinin Bugüncü Problemleri Yaktılığında İman Merkezinin Eşçenlêğê", *İman Nuri Dergisi*, sy. 4, Kazan 1996, s. 15-16.

24 Roza Musina, "İslam: Mejetniceskie Atnaşeniya v Sovremennom Tatarstane", *İman Nuri Dergisi*, sy. 4, Kazan 1996, s. 51.

25 1995'te Kazan'da Müftü Abdullah Hazret Aliyullin ile yaptığımız röportajdan.

b) Nitelikli Din Görevlisi Yetiştirme, Din Eğitimi ve Öğretimi

Günümüzde iç Rusya müslümanları, İslâm'ı bütün yönleriyle bilen ve bugünkü topluma aktarabilen nitelikli eleman ihtiyacı içerisinde. Bunu giderme yolunda kurulan medreseler, sadece halkın mescidlerde ve camilerdeki temel bazı ihtiyaçlarını giderecek elemanlar, imamlar yetiştirmektedir. Bölgenin, yakın vadede bu problemi çözecek potansiyeli de mevcut değildir. Bölgeden çeşitli Arap ülkelerine ve Türkiye'ye gönderilmiş az sayıdaki²⁶ öğrencinin bunu ne oranda çözebileceği de meçhuldür. Esasında yapılması gereken şey ciddi ilâhiyat eğitimi veren bir fakültenin kurulmasıdır. Bu konuda ilk adımı Tataristan atmış ve Diniyye Nezâreti bünyesinde, üniversite akademisyenlerinden oluşan "ulemâ şurası" teşkil ederek yüksek dinî eğitim verecek "Muhammediyîye Üniversitesi"ni²⁷ kurmayı planlamıştır.²⁸ Ancak bugüne kadar çok fazla mesafe katedilememiştir. Başkırdistan'da ise 1998-1999 öğretim yılında faaliyete geçecek bir İlâhiyat Fakültesi Türkiye Diyanet Vakfı'nca açılmıştır. Ufa'da öğretime başlayacak olan bu fakültenin bir benzerinin Kazan'da da açılması mutlaka zaruridir.

c) Müslüman-Hıristiyan İlişkileri ve Misyonerlik Faaliyetleri

Bugün bölgede bazı yerlerde toplam nüfusun yarısını, bazı yerlerde de yarıdan fazlasını teşkil eden bir Ortodoks nüfus vardır. Bunların dışında az sayıda Katolik ve Protestan da mevcuttur. Bu nüfusun çoğunu Ruslar, bir kısmını Çuvaş Türkleri, çok küçük bir kısmını da Fin asıllı gruplar teşkil etmektedir. Bu yüzden bölge, etnik ve dinî farklılıklar açısından hassas bir yapıdadır. Geçmişte bu farklılık, hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma yönünde müslümanlara yönelik bir baskıya sebep olmuş ve hatta 1917'den sonra "dinden arındırma"ya dönüşmüştür. Halbuki Rus hâkimiyetinden önceki müslüman Türk hâkimiyeti döneminde, Altın Orda Devleti yöneticileri din ve vicdan hürriyetine önem vermişler ve dinleri serbest bırakmışlardır. Rus tarihi kaynaklarında bu konuda birçok bilgi vardır.²⁹ Bölgede yaşayan iki milletin ve iki dinin birbirlerine bakış açılarını gösteren bu tarihî geçmişe bakarak çeşitli metotlar geliştirilmelidir. Burada önemli olan şey, karşılıklı olarak hoşgörü ve dinî hürriyeti sağlamaktır. Ancak şu tehlikeyi de göz ardı etmemek gerekir ki, bölgede, bu durum ön plana çıkarılarak, İslâm-hıristiyan diyalogu gibi oldukça gelişmiş bir misyonerlik yöntemine zemin hazırlanmaktadır. İki dinin barış ve huzur içinde bir arada yaşaması ve birbirlerine müsamahalı olması ayrı şeydir, "diyalog" ayrı bir şeydir. "Diyalog" özel anlamıyla, bugünkü hıristiyan Katolik dünyasının geliştirdiği bir misyonerlik tar-

26 1995'te Müftü Abdullah Hazretle yaptığımız görüşmeden.

27 Üniversite, ismini 1882'den 1918'e kadar Kazan'da (üniversitenin kurulmak istendiği binada) faaliyet göstermiş oldukça meşhur bir medreseden almaktadır. Muhammediyîye Medresesi'nin kurucusu ise bölgenin tanınmış cedidîci Nakşi âlimi ve müslümanların kendi seçtikleri ilk müftüleri (1917-1921) Alimcan Barûdî'dir (1857-1921).

28 "Palajenie o Sovete Ulemov Pri Duhovnam Upravlenii Müsülman Respubliki Tatarstan" (Rusça basılmamış Ulemâ Şurası Nizamnamesi, 2 sayfa), Kazan 1996.

29 A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 135-138.

zıdır³⁰ ve şu anda ne teolojik, ne de İslâmî alt yapısı bulunan iç Rusya müslümanları böyle bir diyaloga hazırlıklı değildirler. Çağdaş Tatar aydınları da canlandırılmaya çalışılan bu tür bir diyalogdan rahatsızdır.³¹

Günümüzde yeniden başlatılan misyonerlik faaliyetleri, geçmişte olduğu gibi tek yönlü değildir. Bölgede hıristiyan misyonerler başta olmak üzere, Doğu dinlerinin misyonerleri ve Bahâîler çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Özellikle kendini din olarak göstermeye çalışan Bahâîler, bölgedeki hassas yapı ve mevcut kozmopolit anlayışlardan faydalanarak “dünya vatandaşlığı”, “farklılıkta birlik”, “global etik” gibi kendi prensiplerini kitap, dergi ve broşürlerle yaymaya çalışmaktadırlar. Bahâîler, inançları gereği farklı dinî, ahlâkî ve kültürel özelliklerle millî unsurları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadırlar. Onların dinî anlayışında insanlık âleminin birliği, bütün dinlerin birliği, dinî, ırkî ve siyasî taassupların terkedilmesi... gibi kozmopolit unsurlar hâkimdir.³² Bu anlayışlar için bölgede yeterli zemin vardır. Misyonerlerin ne derece başarılı oldukları bilinmemekle beraber yoğun bir şekilde faaliyette buldukları görülmektedir.

d) Dinî-Millî Teşkilâtlar ve Bunların Faaliyetleri

Bugün iç Rusya'da II. Katerina'nın Ufa'da kurdurttuğu Dîniyye Nezâreti'nin dışında yeni Dîniyye nezâretleri ortaya çıkmıştır. Her bölge kendi Dîniyye nezâretlerini kurmaya çalışmaktadır. Günümüzde Tataristan Dîniyye Nezâreti (Kazan, 23 Ağustos 1992), Aşağı İdil Müslümanları Dîniyye Nezâreti (Saratov), Merkezi Avrupa ve Moskova Müslümanları Dîniyye Nezâreti (Moskova), Orenburg Dîniyye Nezâreti (Orenburg) ve Sibiryâ Müslümanları Dîniyye Nezâreti (Tümen) olmak üzere altı tane müftülük vardır. Bu müftülükler, Talat Tâcettin'in müftülüğünü yaptığı, kökü geçmişe dayanan Başkırdistan (Ufa) Dîniyye Nezâreti de dahil olmak üzere, maalesef yeterince faaliyet gösterememektedir. Devlet yardımı da görmedikleri için varlıklarını güçlekle devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Son zamanlarda Rusya Federasyonu içindeki müftülüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulacak Rusya Müftüleri Yukarı İslâm Şûrası Reislîği'nin (bir üst koordinasyon kurumu tarzında) kurulması yolunda bazı çabalar varsa da netice alınamamıştır. Bu müftülükler içinde en faal görünen Tataristan Müftülüğü din görevlisi yetiştirme ve dinî eğitimin yaygınlaştırılması yolunda birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır. Buna rağmen ciddi neticeler alamamıştır. Özellikle imam yetiştirme ile ilgili bir sistem oluşturamamış ve meşic yapımında arzulanan noktaya ulaşamamıştır.³³ Siyasî bir destek olamadan yeterli başarıya erişemeyeceğine inanan Müftü Abdullah Aliyullin 1996'da “Tataristan Müslümanları” adıyla yeni bir sosyal ve siyasî teşkilât kurmuştur.

30 Daha fazla bilgi için bkz. Ali İsmâ Güngör, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Ankara 1997.

31 Raşat Safin, “Millî Hareket Hem Din”, *Tatar Milleti: Ütkenê; Bügengêsê, Kileçeğê*, Kazan, 1997, s. 96.

32 G. Tümer-A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 360-364.

33 R. Muhammetşin, a.g.m., s. 17.

İç Rusya'daki en faal teşkilât, belki de, "İman Merkezi"dir. 29 Kasım 1990'da Kazan'da kurulan cemiyet bugüne kadar sistemli ve başarılı çalışmalar yapmaktadır.³⁴ Bilhassa neşriyat konusuna önem veren teşkilât; 1991'de *İman*, 1993'te *İman Nuri*, 1994'te *Vera* (İman-Rusça olarak) ve yine aynı yıl içinde *Yakin* dergilerini çıkarmaya başlamıştır. Teşkilât, 1995 yılı sonu itibariyle doksan altı adet dinî içerikli kitap ve kitapçığı 1 milyondan fazla trajla basmıştır.³⁵ Bu kitaplar müşahede ettiğimiz kadarıyla; ilmihaller (bir kısmı Türkçe'den çeviri), Mevdûdî, Humeynî, Kardâvî... gibi İslâm dünyasının çeşitli bölgelerindeki yazarların eserlerinin çevirileridir. Cemiyet, yüzyılın başındaki Tatar cadıdcilerinin eserlerini de bugünkü Tatarca'ya aktararak, yayımlamaya çalışmakta ise de bu alanda yetişmiş elemanın azlığı, istenen sayıda eserin yeniden basılmasını engellemektedir.

İman Merkezi dinî eğitime de el atarak 1993'te, Kazan'da İslâm Enstitüsü statüsünde, Muhammediyye Medresesi'ni kurmuştur. Müdürlüğünü Veliyyullah Hazret Yâkup'un yaptığı medresenin esas vazifesi Türk-Tatar topluluğunun millî ve mânevî yapısına uygun bir program çerçevesinde insan yetiştirmektir. İman Merkezi bu faaliyetlerinin dışında, "İslâm Medeniyeti Günleri" yaz kampları ve Kur'an okuma yarışmaları düzenlemekte ve faaliyetlerini Tataristan dışında da yürütmeye çalışmaktadır.³⁶

Bu teşkilâtların dışında bazı küçük teşkilâtlar varsa da bunların dikkate değer bir faaliyetleri yoktur. Türkiye'den ve diğer İslâm dünyasından bu coğrafyaya yönelik bazı faaliyetler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Vehhâbîlik anlayışını bölgede propoganda etmeye çalışmakta ve bunun için büyük paralar harcamaktadırlar. Ancak gerek örf ve âdetlerin dinî hayattaki yerini dikkate almayan, gerekse tasavvufî anlayışa karşı çıkan bu anlayış bölgede pek başarılı olamamaktadır.

Türkiye'den giden çeşitli grupların Kur'an kursu, medrese vb. faaliyetleri bulunmakta ise de henüz yeterli seviyede değildir. Öte yandan çeşitli Türk kuruluşlarının buralarda kurdukları yirmiye yakın okul, her ne kadar dinî eğitim vermese de, bölge insanını Türk kültürüne, dolayısıyla da İslâm'a yaklaştırmada önemli bir rol üstlenmektedir.

C) Siyasî Problemler

a) Bağımsızlık

Bugün iç Rusya'da iki devlete (Tataristan, Başkırdistan) sahip olan müslümanlar henüz bağımsızlıklarını kazanamamışlardır. Diğer bölgelerde de siyasal ve kamusal alanda eşit düzeyde temsil hakkını elde etmek için mücadele etmektedirler. Tataristan 30 Ağustos 1990'da ilân ettiği "Egemenlik Be-

34 R. Muhammetşin, a.g.m., s. 18; Damir Ishakov, "Neformalnie Obedineniya v Souremennom Tatarstkom Obşestve", *Sovremennie Natsionalnie Protsessi v Respublike Tatarstan*, Kazan 1992, s. 32-33.

35 R. Muhammetşin, a.g.m., s. 18.

36 R. Muhammetşin, a.g.m., s. 19; D. Ishakov, a.g.m., s. 32-33.

yannâmesi" ile Rusya'dan ayrıldığını bildirmişti. Buna göre Tataristan'ın yer altı ve yer üstü zenginliklerinin Tataristan Devleti'ne ait olduğu ve Tatar dilinin resmî dil olacağı beyan ediliyordu.³⁷ Diğer Türk Cumhuriyetleri Başkırdestan ve Çuvaşistan (hıristiyan) da Tataristan'ı takip ederek onun elde ettiği birtakım hakları kazandılar. Ancak 18 Şubat 1994'te Rusya Federasyonu ile imzalanan "Egemenliğin Paylaşımı" adlı antlaşma ile Tataristan bazı haklarını Rusya'ya devretti.³⁸ İki eşit hukuklu ülke arasında imzalanmış gibi gösterilen bu antlaşma, esasında Rusya'nın Tataristan'ı kolay kolay bırakmayacağı izlenimini de veriyordu. Bugün Tataristan bu statüsü ile bir model olarak gösterilmekte ise de istenilen bağımsızlığın bu olmadığı açıktır.

b) Tatar-Başkırt Ayrılığı

İç Rusya'da İdil-Ural bölgesinin yerli halkı olan Tatar ve Başkırtlar dilleri ve dinleri aynı olmasına rağmen, Bolşevik dönemde ortaya çıkarılan küçük gruplara bölme ve her grup için bir dil oluşturma politikasının bir gereği olarak ayrı milletler gibi gösterilmiştir. Birbirlerine düşman ettirilen bu iki kavim aynı tarihî kökten gelmelerine ve aynı dili konuşmalarına rağmen bugün, âdetâ yabancı iki millet gibi davranmaktadırlar. Özellikle Başkırtlar'ın Tatarlar'a olan tahammülsüzlüğü ve düşmanlığı had safhadadır. Tatarlar'a oranla daha az yerleşik bir hayat tarzından gelen Başkırtlar millî şuurdan uzak³⁹ dar bir kabile taassubu ile Tatarlar'ı dışlamaktadırlar. Kendi devletlerinde Tatarlar'a ve Ruslar'a oranla azınlık olmalarına rağmen Tatarlar'ı yok saymakta ve huzursuzluk ortamı yaratmaktadırlar. Bunu ortadan kaldırmak için kültür, din, dil ve tarih beraberliklerini ortaya koymak gereklidir. Ancak bunu yapacak olan üçüncü bir merci (meselâ Türkiye) olmalıdır. Aksi takdirde birbirlerine olan düşmanlıkları devam edecektir.

c) Siyasî Teşkilâtlar

Bugün Tataristan ve Başkırdistan'da ve başta Moskova olmak üzere çeşitli şehirlerde siyasî organizasyonlar kurulmuştur. Bütün bu teşkilâtların ana gayesi müslümanların eşit siyasî haklar kazanmalarını sağlamak veya bağımsız bir devlet olabilmek için mücadele etmektir. Bunlar içerisinde en dikkat çekenleri 1989'da Kazan'da kurulan Bütünsayuz Tatar İçtimaî Üzeği ile, İttifak Partisi (Mayıs 1990), Moskova'da 1995'te kurulan Rusya Müslümanları Birliği ile yine Moskova'da Haziran 1995'te kurulan Tüm Rusya Müslümanları Sosyo Politik Hareketi "Nur"dur.

Kazan'da kurulmuş olan iki sosyal ve siyasî hareket Tatar İçtimaî Üzeği ve İttifak Partisi temel amaç olarak Tataristan Cumhuriyeti'ni, Tatar dilini ve kültürünü dikkate almışlardır. Her iki hareket de, millî kültür ve İslâm'ı mer-

37 Y. Deliömeroğlu, a.g.m., s. 1438.

38 Zülfiye Kadirova, *Muslims of the Russian Federation As a Potential (United) Political Force* (yüksek lisans tezi, 1997, Bilkent Üniversitesi), s. 34-37.

39 H. Malik, a.g.m., s. 17-23.

kez almakta ve din hürriyetini hedeflemektedirler.⁴⁰ Ancak toplumda belirli bir yer edinmelerine karşılık yeterli desteği bulamamışlardır.

Moskova'da kurulmuş olan iki siyasî hareket de tüzüklerinde ve progandalarında "müslümanların federal organlarda, tüm kamuda ve siyasî hayatın her bölümünde eşit düzeyde temsil edilmesini sağlamayı" amaç edinmişlerdir.⁴¹ Mayıs 1996'da iki parti tek bir örgüt halinde birleşme kararı almış ve Mahaçkale'de bir protokol imzalamışlardır. Ancak bu, bilinmeyen sebeplerle gerçekleşmemiştir.⁴² Bu iki parti, bütün Rusya müslümanlarını temsil etme iddialarına rağmen bütün Rusya müslümanlarının desteğini kazanamamışlardır. Hatta iki parti hakkında birtakım şüpheler vardır. Bunların Rusya Federasyonu'nu dağılmaktan kurtarmak için yeni bir senaryo olabileceği de akla gelmektedir.⁴³

D) Eğitimle İlgili Problemler

Bugünkü iç Rusya müslümanlarının kendilerine has bir eğitim sistemleri yoktur. Yerli dil ile eğitim henüz yaygınlaşmamıştır. Tatarca'nın veya Başkırtça'nın hâkim olduğu bir üniversite yoktur. Asimilasyonu ve millî unsurları ortadan kaldırmayı amaçlayan eski eğitim sistemi halen yürürlüktedir. Ayrılıkçılığı körükleyen, ortak tarih şuurunu vermekten uzak ders kitapları halen okutulmaktadır. Bu açıdan millî kültüre dayalı dinî değerleri topluma aşılayabilecek, millî dili yaygınlaştırmayı hedef alan bir eğitim sisteminin kurulması en acil problemlerdendir. Son yıllarda gündeme gelen alfabe değişikliği konusunda da birtakım tartışmaların yaşandığı bölgede Tataristan Parlamentosu (1998'de) 2000 yılında Latin alfabesine geçme kararı almıştır. Bu da isabetli bir karardır. Çünkü Bolşevik dönemde 11-12.000 Tatarca kitap neşredilmiş, ondan önceki on bir yıllık Latin alfabesi döneminde 7.000 Tatarca kitap yayımlanmıştır. Daha önceki Arap alfabesi döneminde ise 15.000 değişik kitap yayımlanmıştır.⁴⁴ Bu rakamlara bakıldığında da görülecektir ki Tatarlar Latin alfabesine geçtiklerinde pek fazla bir şey kaybetmeyeceklerdir.

Eğitim konusundaki bir diğer önemli problem ders kitaplarının yeniden yazımı ve basımı konusudur. Yanlış ve tutarsız bilgilerle dolu tarih, edebiyat gibi sosyal bilimler alanındaki ders kitapları, Bolşevik dönemin istediği şahısları kahraman yapmakta veya büyük şair ve yazar olarak tanıtmaktadır. Hatta yazarlar ve kahramanlar tersyüz edilmek suretiyle ateizmi öven, dine karşı çıkan kişiler olarak sunulmaktadır. Geçmiş dönemin dinî yapısındaki aksaklıkları eleştirenler, dinin bütününe karşı gibi algılatılmıştır. Meselâ Fâtih Emîrhan, Abdullah Tukay vb. böyledir. Bolşevik dönemde bu şahısların

40 D. İshakov, a.g.m., s. 5-16, 20-21; "İttifak" Partiyasê-Kiçe, Bügen, İrtege, Çalı 1997, s. 1-3.

41 Z. Kadırova, *Muslims of The Russian...*, s. 78-79, 83.

42 Z. Kadırova, a.g.e., s. 86-88.

43 Z. Kadırova, a.g.e., s. 88.

44 Tataristan Millî Kütüphanesi Müdürü Razil Valiyev'in Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu'ndaki konuşmasından, *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu: 18-20 Kasım 1992*, İstanbul 1992, s. 30.

bütün eserleri adı altında yayımlanan külliyatlarında dini öven yazılar, şiirler çıkarılmıştır. Mûsâ Cârullah, Abdürreşid İbrahim ve Abdullah Bubi gibi birçok önemli şahıs tamamen unutturulmaya çalışılarak bunlara ders kitaplarında yer verilmemeye özen gösterilmiştir. Bu sebeple bölge halkının tarihi, kültürel miraslarının eksiksiz ve tarafsız bir gözle tanıtılması hususunda çaba gösterilmesi gereklidir. Ders kitaplarının basımı konusunda Türkiye, diğer Türk Cumhuriyetleri'nde yaptıklarını bu bölgede de uygulamanın yollarını aramalıdır.